

БЪЛГАРИТЕ В СЕВЕРНОТО ПРИЧЕРНОМОРИЕ

ИЗСЛЕДВАНИЯ И МАТЕРИАЛИ

ТОМ ДЕВЕТИ

БЪЛГАРСКИ МЕДИАДИСКУРС В ОДЕСКА ОБЛАСТ: ДУМИ И ИНТЕРПРЕТАЦИИ

Елена Златева

В последно време за разнообразни изследвания на природата и употребата на езика все повече се налага метода дискурс анализ. Дискурсът, който се подлага на анализ — «не е само изолирана текстова или диалогична структура. По-скоро това е сложно комуникативно явление, което включва и социалния контекст, който създава представата както за участниците в комуникацията (и характеристиките им), така и за процесите на производството и възприятието на съобщението». [1:113] В тази статия са представени резултати от изследване на комуникативните характеристики на българоезичните медийни послания, създавани за българската аудитория в Украйна. Погледът на изследователя е насочен към **езика не като към някаква структура, а като дейност на субектите. Субектите са: българската аудитория в Одеска област и българоезичните медии** — вестникът Роден край и изданията на Държавната агенция за българите в чужбина, вписани в контекста на **медийното взаимодействие в началото на новото хилядолетие**. Изследваният дискурс предопределя назоваването и самоизживяването на малцинството, на културната различност. Дори и доста радикално да звучи, но българите в Украйна (в частност, в Одеска област) не се изживяват като малцинство, а като част от човечеството. Анализът трупа ясни факти и инструменти и показва как се разхлабва привидно тъй силната прегръдка на думите и нещата, а Другият все по-малко принадлежи на нещата и все повече на думите.

Текстовете-послания в медийния дискурс са твърде разнообразни, сложни и противоречиви: разкривайки езиковите им и дискурсни характеристики, стигаме до природата им за въздействие върху умовете и поведението на хората. Да се игнорира властта на медиите над нас е безсмислено и непродуктивно.

Публичното говорене на български език в небългарска държава е един от маркерите на културната различност. Оттук следва задачата на българо-

езичните медии в Украйна да не останат незабележима «капка в морето» от руски и украински медии, които по данните на информационната агенция Интерфакс са над хиляда регистрирани телерадиокомпании и осем хиляди и триста печатни издания. Във фокуса на нашето внимание са регионалният вестник «Роден край», изданията от България — списанието «Ек» и електронният вестник «България днес».

Събитийното поле в изследваните дискурси е процес на отношенията между българската общност в Одеска област и българоезичните медии, в идеята за създаването на които е комуникацията именно с тази общност. Интерактивният процес се направлява от колективните потребности на общността. Важно е да отбележим, че отношенията от този тип дискурсивно се създават въз основа на абстрактните представи за ценностите, признати като най-важни за тази общност, и обикновено се групират около вербалните понятия-референти: *родно място, българско самосъзнание, култура, български език, духовни ценности, патриотизъм* и т.н. Тълкуването на тези понятия произтича от историческата перспектива на въпросните отношения, което предопределя свободата в интерпретирането им, дори някаква митологизация.

Българската общност в Одеска област, навлизайки в полето на медийния дискурс, се оказва въввлечена в една митологична реалност, ориентири на която са били предопределени от самата тази общност в процеса на съществуването ѝ на чужда територия. Основният мит в **дискурса на българските институции** се гради върху концепта *освобождение* — стремежа към преодоляване на проблемите, свързани с асимилирането на българската етническа общност. Всеки един българин в Одеска област е носител на мегастереотипа, който се нарича «моят живот» — живот на българина в Украйна, който не престава да се пита **свой ли е или е чужд за България, чужд ли е или е свой за Украйна**. Не намирайки отговор на тези въпроси, **българинът в Одеска област се затваря в «родното си място»** — селото, където е роден, земята, на която е работил, за да се почувства българин в лоното на своята традиция. В **дискурса на място** обаче българинът прекрочва границите на традиционното. За основен ценностен вектор се приема *примириемостта* със съдбата, чието следствие е дългогодишното и успоредно изпълнение на ролята на «свой и чужд» в обществото.

Дискурс анализът разкрива лингвистичните процеси в комуникативното взаимодействие между българите в Одеска област и българоезичните медии, показва как те се обединяват в общи комуникативни ситуации: Днес, Тук и Сега за комуникатор и реципиент едновременно [2:43]. При пренасянето на комуникацията от ситуацията «лице в лице» в ситуация, опосредствана с помощта на медиите [3], възниква интуитивното усещане за споделяне с другите хора на пространството «тук и сега». Истината е обаче в това, че масмедията променя нашите представи за света, въпреки че дискурсивно

ние продължаваме да действаме въз основа на тези представи. И точно тук възниква илюзията, която води до опознаването на съдържанието на комуникацията като действително, свързано с реалността, но парадоксът е в това, че ние сме като че ли извън рамките на дискурса. От друга страна човекът сам си създава удобна псевдореалност, която често няма много общи черти с действителната. И често това, което се мисли за неоспорим факт, се оказва само поредният стереотип, поредният мит.

Тук много на място ще е едно, по наше мнение, майсторско описание на същността на мита, което открихме в романа на талантливия руски писател Виктор Пелевин «Generation «П» [4]: «Оказва се, че вечността съществувала дотогава, докато Татарски искрено вярвал в нея и никъде, извън границите на тази вяра, всъщност вечност нямало. За да вярваш искрено във вечността би трябвало да споделят вярата ти и другите, — защото вярата, която никой не споделя, се нарича шизофрения». В реда на мислите ни това дълбоко озарение на писателя се вписва със забележителното *отделяне на двете страни на явлението мит*. От една страна — митът е нещо символично, което е абсолютно реално за човека («вечността»), но при позадълбочен поглед в реалността не се намира предметът или явлението («всъщност вечност нямало»), което наистина би съответствало на тази представа за него. От друга страна, дадено нещо, за да стане наистина пълноценен мит, трябва да се признае от мнозинството на общността («защото вярата, която никой не споделя, се нарича шизофрения»).

Понятието мит се включва в нашето разбиране за дискурса с това, че митът събира в себе си подсъзнателния стремеж на човека да обобщи представите си за света, в който живее, да го направи «свой» свят: управляем, разумен. Основният момент тук е построяването на логическа система от представи върху интуитивното, което е в основата на световъзприятието, както то се проявява в комуникацията. Фактите от полето на действителността се заменят със символи, които след това се преопределят чрез други символи, то ест възниква паралелен символен свят. Стремежът на човека към символния свят, който се разбира като рационален и уреден, се основава на особеностите на когнитивното устройство на човешката психика. Практически всички съвременни психолингвистични школи до известна степен са привърженици на метафората за схема, фрейм, структура и т.н., с помощта на която човекът се ориентира в обкръжаващия го свят. Митът храни вярата за разумността на съществуването на човека, при това — именно на това негово съществуване. Формално казано, митът е структурата, която не може да се осъзнае логически и рационално, но се приема от мнозинството в комуникативната ситуация.

Факторите, определящи облика на съвместната комуникативна ситуация, са разнообразни. Тъй като ситуацията се създава от двете страни: адресанта и реципиента, то създаването на образа на действителността проти-

ча в хода на съвместни усилия на участниците в дискурса. Отправителят може да манипулира или създава (съзнателно и безсъзнателно) стереотипи: **българите в Украйна са неразделна част от Българската нация, българската общност в Украйна е малцинство, което се асимилира, българите са жертва на историческите обстоятелства, българите са носители на традиционна култура** и т.н.; получателят, на свой ред, включва точно тези стереотипи, които са му близки, актуални, правилни за него. За това способства и спецификата на създаваните митове: всяко общество в определен период от съществуването си оперира с определен набор от митологични структури (кристализира общественото мнение). То ест самите събития от полето на действителността са филтър или критерий за избор на един или друг стереотип.

Социалните ситуации от събитийното поле на дискурса оформят доминиращите интереси на аудиторията, което като цяло характеризира съвместната комуникативна ситуация. Получателят-българин извън границите на страната-прародина винаги има определени смислови и структурни очаквания, но да провери текстовете-послания, произведени от медиите в метрополията, с помощта на логиката и разсъжденията си той не може (нито пространствените, нито времевите характеристики). Следователно, той включва интуицията си: приема на вяра всичко научено, въз основа на което продължава да доизгражда представите си за събитията. Може дори да кажем, че всичко научено от медиата, публиката **интертекстуално** нагажда към свои разпознаваеми схеми.

Един от аспектите на въздействието на текстовете върху езика се състои в това, че едни или други фрагменти от познатите текстове или дори цели такива имат пряко отражение в новосъздаваните текстове с осъзната или неосъзната представа за това, че те подобряват начина на предаването на мисли в създаваните текстове и ще допринасят за адекватното им разбиране и повече ефективност. Тази гледна точка е свързана с това, че едно или друго използване на готов текст не само възпроизвежда точната и привична форма, не само напомня за вече съществуващ образ, но и определя едно съотношение между новия и предишния текст, то ест включва новия текст в онзи словесен свят, който се създава, по думите на А.Р.Лурия, с езика, в който ние живеем[5]. Интертекстуалността е присъща на всички форми на текстообразуването в обществото.

Прецедентните текстове (или текстови реминисценции) носят различни функции, източниците им са прекалено разнообразни, в новосъздавания текст може да бъдат включени осъзнато или произволно. **Текстовите реминисценции — това са осъзнати или неосъзнати, точни или преобразувани цитати или препратки от друг вид към повече или по-малко известни отпреди създадени [6] текстове в състава на по-късен текст.**

Механизмът на появата на текстови реминисценции в медийните послания е основан на това, че авторът в процеса на създаването им си спомня някоя определена ситуация, израз от вече съществуващ текст и в един или друг вид я включва в новия си текст. Това може да изглежда като точен цитат. Така, например, подчертавайки дискуссионния и демократичен дух на изданието си, вестникът «Роден край» призовава «да си спомним думите на Апостола на свободата Васил Левски: *«Кажми ми, байно, моите кривици и аз да кажма твоите, па заедно да вървим напред»* [7]. Прякото цитиране на Васил Левски не е еднократно: *«Ние живеем за нашите потомци. Нека захванем ние, за да могат те да довършат.»* И още *«Всеки един има дълг да прави възможното. Потомците, като станат образовани, ще правят повече»* [8].

Размишлявайки върху смисъла на творчеството на бесарабските български писатели по повод издаването на първата антология на бесарабската българска поезия — «Учебник по родолюбие», авторът на рецензията Кирилка Демирева цитира Нико Стоянов: *«Аз съм българин и си живея тука от 200 години. (...) В тези думи са «неразкъсваемите нишки между «тук» и «там», между Степите и Балкана, между отломките на паметта»* [9]. Използването на прецедентни текстове в тези и подобни примери показва взаимнообвързаността на минало-сегашно-бъдеще в цялата история на българите в чужбина.

В много случаи източниците на текстовите реминисценции не се уточняват, тъй като се мислят за достатъчно известни: програмни стихотворения, популярни песни, Свещеното писание. *«... Благоденствено мое мирное житие, славя иже спасение и во все благопоспешение. О, даиь, Господи, благочестивому и православному болгарскому народу и сохрани его на многая лета» — разтърси Болград»* [10]. *«Без да повярвам в това, в душата си възкликнах: «Жив е той, жив е!»* [11]. Реминисценцията към некрасовото стихотворение «Сеятелям» предизвиква сравнение на «да сеем българското слово» с «разумното, доброто, вечното»: *«В България ние разбрахме едно, където и да сме по света ние сме длъжни да сеем българското слово и да будим българското самосъзнание у нашите българи»* [12].

Въвеждането на текстови реминисценции в медийните послания към българската публика в Одеска област се осъществява и чрез собствени имена — имена на автори, персонажи и названия на литературни произведения [13]. *«Ще ми се и на мен, като на Вазов, да възкликна: «О, срещи, преживени с «моите братя и сестри» от Бесарабия, с колко истинска българщина захранихте душата ми!»* [14]. Реминисценцията е с Иван Вазов, който живее в Одеса през 1887-1888 г. *«...и аз задишах въздуха на България! — признава поетът. — Хиляди спомени оживяха, хиляди картини, ярки и хубави, плениха моя умствен поглед... О, видения, как усладяхте душата ми! О, съдбоносни дни, какви трепети пробуждахте в нея!»*

Реминисценции с чудесните пътеписи на Алеко Константинов предизвиква названието на едно от посланията, публикувано в рубриката «Родова памет» в «Роден край» — «Обиколи родината, за да я обикнеш» [15].

Особено място сред източниците за текстови реминисценции заема руската класическа литература, както и детската литература. «Няма човек по света, който да не знае думата «бал». От най-ранна възраст тази дума ни съпровожда — Пепеляшка, отиваща на бал, Наташа Ростова с вълненията си, Евгений Онегин и Татяна» [16]. Вероятно, причината за това, че повечето текстови реминисценции в медийните послания на местния вестник «Роден край» са свързани именно с «програмата» литература на все още рускоезичните ни училища, са самите бесарабски българи, които са и автори и читатели на вестника, формирали някакъв общ фонд от текстови реминисценции още в детско-юношеските си години, когато отлично функционира паметта, душата възприема непосредствено и дълбоко и все още не си стигнал възрастта, когато по думите на прекрасния български поет Далчев «почваш да разбираш, че животът е непрекъсната загуба».

Като цяло корпусът на източниците за текстови реминисценции е доста специфичен за всеки един език. Още повече, че съответстващият корпус от текстове е различен за различните езикови сфери на езиковите носители: не е случайно, той е доста променлив исторически не само във връзка с появата на нови текстове, но и във връзка с промяната на културното ниво на езиковите носители, смяната на доминиращите политически възгледи в обществото и т.н. Анализирането на различни типове «прецеденти», използвани в медиадискурса ни води до заключението, че не съществува специална форма за текстови реминисценции. Те като психологически феномен са на границата на индивидуалното и социалното в езиковата система.

Източникът за текстови реминисценции е повече или по-малко широк корпус от текстове, съставът на който може да се определи като някакво размито множество. Разбира се, че за различните езикови носители той е различен. По наше мнение общи текстови реминисценции при изследвания полилингвизъм на българската публика в Одеска област са **текстовете от Библията**: «солта на земята», «Бог да е с вас», «божия благодат в душата», седемте дни на творението, изгнанието от Рая, всемирният потоп. В медиопосланията имаме и реминисценции към Новия завет: Благовещение и Рождество Христово, разказът за нахранването на хилядите с няколкото хляба, целувката на Иуда.

При българите в Одеска област текстови реминисценции може еднакво да се предизвикат с различни образи и ситуации от **българското народно творчество** и с **образите от руския фолклор**, който се изучавал доскоро в училищата, донякъде са познати румънските герои, при по-младата публика «прецедентни» се оказват и образите от украинския фолклор. Изследването показва, че в случая авторите често залагат на българското

[17]. Текстовите реминисценции в подобни случаи се използват като своего рода доказателство за правилността на някои мисли, тъй като българските легенди, пословици, вярвания не може да се преосмислят. За българите в Одеска област подобно рода знания са аксиоматични, те са елемент не толкова на езиковата система, а повече се отнасят към психологическите феномени на човешката памет.

Честата смяна на управляващите в Одеска област несъмнено оставя в паметта им различни речеве формули със значение. «Селото тъгува за твърда ръка» [18] напомня ни за страшните години на сталинското ръководство: «твърдая рука товарища Сталина», «тюрьма по тебе плачет» и т.н., макар и употребено в предположително оптимистичен смисъл. Подобни на тази текстови реминисценции са индивидуални проявления на паметта на участниците в комуникацията. За да възникне и функционира текстовата реминисценция е важно тя да не се ограничи само с паметта на адресанта, желателно е да предизвика съответстващата реакция у адресата. Разбира се, че това условие може и да не се реализира. Получателят на информацията може да не улови връзката с източника, да не разбере допълнителния акцент, който се внася от текста (т.е. даден текст може да не е прецедентен за възприемащата страна), може пък да не разбере и самото послание (което, между другото, не е толкова рядко явление и без текстовите реминисценции).

За българина в Одеска област — човек с активна гражданска позиция е твърде показателна реминисценцията с видяното, чуто, преживяно в съвсем близкото минало **от населението на бившия СССР и на съвременната модерна Украйна**: «Мистър Х, кажете ми като на селски поп, докога ВИЕ ще се ползвате с този вече умрял комунистически реквизит? Пак от името на народа! Погледнете навън — там вече шества суверена и демократична Украйна. Вярно е, че демокрацията малко куца, защото комунистите много често я шибат по краката.» «Товарищ Зюганов по телевизията наричаше Елцин «маразматик» и нищо — още е жив и действа. Ето това се нарича демокрация» [19].

Известният руски писател Федор Абрамов има прекрасни думи: «Народът умира, когато се превръща в население. Пък в население той се превръща тогава, когато си забравя историята». Българите в Одеска област не би трябвало да се чувстват онеправдани и да се самодоказват като българи отново и пак поради криворазбраното понятие за миналото, водещо към демонстративното неразбиране на сегашното им състояние. Слава Богу, че има и разбиране за това, че този народ успял да оцелее не благодарение на кавги и разправии, успял е да съхрани своите национални особености, което говори за неговата виталност, за огромните му потенциални възможности на тази земя. Всеки народ е възтребван в този свят за да каже, да покаже своето, независимо от това къде и как ще го приеме светът. Светът — задаващ огромното «НИЕ», съставено от множество «АЗ».

БЕЛЕЖКИ

1. Ван Дейк Т.А. Язык. Познание. Коммуникация. — Москва, 1989. — С. 113.
2. Попова С. Радиокоммуникация. — София, 1997. — С. 43.
3. Електронните: радио «България», радио и телевизионните емисии «Роден край», електронният вестник «България днес»; печатните: вестникът «Роден край», списанието «Ек».
4. Пелевин В. Generation «П». <http://pelevin.nov.ru/texts>.
5. Лурия А.Р. Язык и сознание. М., 1979.
6. Няко автори ги наричат *прецедентни* — **Караулов Ю.Н.** Роль прецедентных текстов в структуре и функционировании языковой личности. Научные традиции и новые направления в преподавании русского языка и литературы. М. — 1986; **Костомаров В.Г., Бурвикова Н.Д.** Как тексты становятся прецедентными. // Русский язык за рубежом. — 1994, №1. С. 73-76.
7. «Роден край», бр.9 от 03.03.01, стр.7.
8. «Роден край», бр.47 от 24.11.01, стр.5.
9. «Роден край», бр.47 от 24.11.01, стр.4.
10. «Роден край», бр.25 от 23.06.01, стр.4.
11. «Роден край», бр.4 от 27.01.01, стр.4.
12. «Роден край», бр. 17 от 28.04.01, стр.5.
13. Имено тези четири типа за използване на прецедентни текстове: цитат, назоваване на произведение, името на автора или персонажа назовава Ю.Н.Караулов. **Караулов Ю.Н.** 1986. Цит.съч.
14. «Роден край», бр.30 от 28.07.01, стр.5.
15. «Роден край», бр.10 от 10.03.01, стр.5.
16. «Роден край», бр.3 от 20.01.01, стр.4.
17. «Българи от цял свят се събират край гроба на хан Кубрат» («България днес» №15 от 1-15.08.01), «Заветът на владетеля на «Велика (Голяма) България»: «Живейте дружно и никой няма да ви сломи» сега е особено актуален» («Роден край», бр.16 от 21.04.01, стр.1), «Как да върнем изгубеното или кръвта вода не става» («Роден край», бр.30 от 28.07.01), «Със стар кон кушия не се прави» («Роден край», бр.11 от 17.03.01).
18. «Роден край», бр.5 от 03.02.01, стр.7.
19. «Роден край» — «Суфлорът или кукуригане след съмване» Иван Серт, бр.16 от 21.04.01, стр.3.